

1 926-ci ilin 26 fevral-6 mart tarixlərində Bakı şəhərində SSRİ ərazisində yaşayan türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, dili, elifbası, etnoqrafiyası və mədəniyyəti ile bağlı yaxın geləcək üçün düşünləmiş bir sıra mühüm və əhəmiyyətli qərarların qəbul edildiyi qurultay keçirilib. Birinci Türkoloji Qurultay XX yüzillikdə türk xalqlarının, o cümlədən, Azərbaycan xalqının mədəni həyatında baş vermiş ən əlamətdar hadisələrdən biri kimi tarixe düşüb. Qurultayın işində Sovet birliyi məkanında yaşayan türk xalqları ilə yanaşı xarici qonaqlar, ümumilikdə isə 131 nəfər nümayəndə - alimlər, dilçilər, tarixçilər, şairlər, yazıçılar və digər görkəmli müttəfəkkirlər iştirak edib. Türk xalqlarının mədəni integrasiyasında mühüm bir mərhələnin əsasını qoymuş bu möhtəşəm Qurultay ilk növbədə geniş vüsəti və böyük bir coğrafi mərkəzində yaşayan çoxsaylı türk xalqları üçün bir sıra taleyülü məsələlərin qoyuluşu, işlənib hazırlanması və ardıcıl şəkildə gerçəkləşdirilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət daşıyıb. Həmin tarixdən artıq yüz ilə yaxın dövr ötüb. Azərbaycan Prezident İlham Əliyev "Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" Sərəncam imzalayıb.

Birinci Türkoloji Qurultay ortaç zəngin keçmişə və qədim irsə malik türk xalqlarının mədəni integrasiyasında mərhələ yaratmış müstəsna əhəmiyyətli hadisələrdəndir. Beynəlxalq miqyaslı bu unikal elmi forumda türkologiyanın ən aktual məsələləri geniş və sistemli müzakirə obyektinə çevrilmiş, türk dünyasının dili, tarixi, etnoqrafiyası, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin geləcəyi ilə bağlı vacib qərarlar qəbul edilmiş, latin qrafikası əsasında vahid ümumtürk elifbasına keçilməsi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Türk respublikaları arasında yeni elifbanın ilk kütləvi tətbiqinə məhz Azərbaycanda başlanılması isə hələ XIX əsrden etibarən burada mütərəqqi düşüncəli ziyalıların elifba islahatı uğrunda apardıqları ardıcıl mübarizənin nəticəsi idi.

Türk dünyasının yenidən vahid ailə şəklində formallaşması istiqamətində diqqətəlaşış nəliliyyətlər qazanılmışdır. Türk ölkələri arasında qardaşlıq ruhu ilə müttəfiqlik münəsibətlərinin möhkəmləndirilməsi və qarşılıqlı mədəni əməkdaşlıq əlaqəlerinin derinləşdirilməsinə doğru qətiyyətə atılan addımlar arṭıq davamlı xarakter daşımaqdadır. 2025-ci il oktyabrin 6-7-də Qəbəle şəhərində keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatı Dövlət Başçılarının

Türk xalqlarının integrasiyasında tarixi hadisə

Dövlət başçısının Sərəncamı ilə Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyi keçiriləcək

12-ci Zirve Görüşünün Bəyannamesində Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi çağırışının öz əksini tapması bunun daha bir təzahürüdür. Azərbaycanın və bütövlükdə türk dünyasının XX əsr elmi-mədəni həyatının parlaq sehifəsini təşkil etdiyini nəzəre alaraq, Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin keçirilməsinin təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinə dair tədbirlər planı hazırlanıb həyata keçirəcəkdir.

Qurultayın iclaslarına Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Səməd ağa Ağamalioğlu sədrlilik etmişdir. Qurultay iştirakçılarının sonrakı fəciəvi olmuşdur. Onun işində iştirak edən 100-dən artıq iştirakçı sonradan pantürkizmde ittiham edilərək represiyaya uğramışdır. Əksər alim və müttəfəkkirler həbs və fiziki məhvə üzləş-

dilər. Qurultayın mühüm nəticəsi olan türk xalqlarının latin qrafikali elifbayə keçidi isə 1939-cu ildə ləğv edilmiş və Sovet Birliyi ərazisində yaşayan türk xalqları üçün kütləvi olaraq kiril elifbalı yazı tətbiq edilmişdir.

Azərbaycan Rusiya tərəfindən ilhaq olunduqdan sonra Yaxın Şərqdə elifba islahati məsələsi ilk növbədə görkəmli Azərbaycan müttəfəkkiri, böyük maarifçi Mirzə Fətəli Axundzadə tərəfindən gündəmə gətirilmişdir. Lakin onun bu istiqamətdəki səyləri nəticə vermemişdir. Bununla bağlı Axundov bir neçə dəfə layihə də hazırlamış, Osmanlı dövləti hakimiyyətinə çağrıslarda etmişdir. Mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, 1878-ci ildən Axundov bir neçə kiril elifbası ilə dəyişmiş latın elifbasının üzərində mərkəzləşdirdi.

1925-ci ilin avqustunda SSRİ Xalq Komissarları Şurası Ümumittifaq Türkoloji Qurultayının çağırılması haqqında qərar qəbul etdi. İlk dəfə qurultayın çağırılması məsəlesi hələ bir il əvvəl Azərbaycan SSR hökuməti

tərəfindən SSRİ rəhbərliyinə təqdim edilmişdi. SSRİ hökumətinin Türkoloji Qurultayın çağırılması barədə qərərindən altı ay əvvəl latin elifbasına keçilmesi məsələlərinin həll edilməsi zərurəti 1-ci Azərbaycan Yerli Diyarşunaslıq Qurultayında və SSRİ Elmlər Akademiyasının və Ümumittifaq Şərqşunaslıq Birliyində qaldırılmışdı. SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə Qurultayın çağırılmasına hazırlıq üzrə təşkilat komissiyası yaradıldı. Təşkilat komissiyasının tərkibinə Səməd Ağamalioğlu (sədr), M. Pavloviç, Həbib Cəbiyev, Vasili Bartold, Aleksandr Samoiloviç, Cəlaləddin Qorxmazov, Q. Broydo, Tyur-yakulov, Zifeld, Fitred, Bəkir Çobanzadə, Aşmarin, Odabaş, Novşirvano, Əhməd Baytursunov, Yusifzadə seçildiler.

1926-cı il fevralın 26-da Bakıdakı İsmayılliye Sarayında Birinci Türkoloji Qurultay işinə başladı. Türklerin, bütövlükdə Türk Dünyasının dili və tarixinə, etnogenezisini və etnoqrafiyasına, ədəbiyyat və mədəniyyətinə dair 38 məruzə dinlənilmişdi.

Birinci Türkoloji Qurultayda səslənən başlıca fikir və müddəaların həyata keçməsinin qarşısı az sonra bolşevik rejiminin və sovet totalitar idarə üsulunun yaradığı manələrlə sərt formada alınmış, qurultay nümayəndələrinin böyük əksəriyyəti 1930-cu illər repressiyasına məruz qalmış, bununla da türkologiyanın inkişafına olduqca ağır zərəbə vurulmuşdur. Yalnız ötən əsrin sonlarında əldə etdikləri milli müstəqillik türk xalqlarının mənəvi dirçəliş yollarını işıqlandırmış, mühüm problemlər sırasında latin qrafikali ümumtürk elifbasının tətbiqini bir daha aktuallaşdırılmışdır. Birinci Türkoloji Qurultayın vaxtılı irəli sürdüyü bir çox ideyalar müasir şəraitdə uğurla gerçekləşdirilir.